

1. ábra. Teréz körút 27. egykor és ma

BARTHA ANDRÁS MÁRK : NÉLKÜLÜNK II/2. (TV:KLOBUSOVSZKI PÉTER)

Ezerarcú Teréz-körút

Bevezető

Nagykörúton járva a burjánzó apró boltok homlokzatból kifolyó reklám-özönébe botlom. Látható, hogy a pesti „Grand boulevard” eltávolodott a nagypolgári város Reitter-féle eszményképétől (1). A terület ma más karakterű élettel telített, és ez a homályos régi ideál természetesen nem rekonstruálható 130 év után. Azonban az épületek architektúrája és a portálok anyaghasználata, kompozíciós elvei között tátongó szakadék áthidalása szükségesnek látszik. A reklám -műfajából adódó – tolakodó megjelenése konfliktusban áll az utca vizuális komfortjával.

Lehet-e, szabad-e ebben a helyzetben építészileg beavatkozni? Kialakítható-e olyan kódex, ami tisztelben tartja a bérlők gazdasági érdekeit, de egyben megoldást ad a vizuális kavalkád jó értelemben vett visszavágására? A kutatás során ezen kérdések megválaszolásának apropóján vizsgálom meg a főváros ezen kitüntetett területének nőtt, építész nélkül kialakult jelenségeit.

Építész nélkül

Janáky István „önkéntelen építészet”-fogalmához közel eső jelenségről van szó, de szemben a korábbiakban tárgyalt nyaraló, vagy hajléképitési példaktól eltérően a kereskedelmi épületek példáin nem találjuk

„ a köznépi alkotókedv kreativitásának” és gazdag formavilágának nyomait. A buherált nyaraló és a buherált kirakat különbözősége világosan megfellelhető Janáky által felállított két spontán építészeti kategória saját célra építő és „magánjellegű építési munkálkodás” értékkeremtő és a nem magánjellegű „*vigasztalan, megértés, irány és törekvés nélkül történő kaotikus, mechanikus cselekvés*” értéket nélkülöző kategóriáinak (2).

Az ad-hoc városi jelenségek szintén találó leírását adja Jencis és Silver 1972-ben megjelent (és idén bővített formában újra kiadott!) Adhocism című munkája is (3). A környezetalakításban a célszerűséget, a funkcionális célok egyszerű és azonnali teljesítését minden konvenció és jó ízlés elé helyezik. Az általuk megfogalmazott idea egybecseng György Péter – Janáky értelmezésével (4), miszerint a spontán építészet - szemben a szakképzett építész által gyakorolt normatív szemlélet hatalom-központúságával - a szellemi szabadság metaforája. És ha végignézzük a Teréz körút kirakatain, valóban ezt látjuk megvalósulni: klímák kültéri egységei, előtetők, cégérek elhelyezése -gyakran szabályokat áthágva- kizárólag a bolttulajdonosok (bérlők) egyéni elhatározásainak vannak alávetve. Viszont szemben a saját lakhatás céljára tákolt bódékkal az üzletek kialakítása

nélkülözi a személyességet. Az üzletek fizikai megvalósítását túlnyomórészt gazdasági-reklámozási szempontok alakítják. Saját pihenő, vagy élettér kialakításakor a komfortos, pihentető környezet létrehozása a józan ész által diktált cél, az üzlet esetében ez a minél feltűnőbb, a szomszédra rálicitáló vizualitás. Ez a sokszínű, gazdag látvány akkor válhat esztétikailag is elfogadhatóvá, ha kapcsolódni tud a környezet meglévő struktúráihoz, ha kapcsolatot talál az eklektikus bérházak architektúrájával.

Társadalmi háttér

A Nagykörút ingatlanjai Pesti viszonylatban a korszak értékeesebb ingatlanjai közé tartoztak, de nem érték el az Andrassy (Sugár) úton felépített paloták színvonalát. A Teréz körút házai cca. 15-20 év leforgása alatt épültek fel, a Millenniumi ünnepségsorozat kezdetére. Kezdetben (1880-as évek elején) magasabb, a kihasználatlanságot látva később alacsonyabb presztízszű épületek épültek. A teréz-körúti szakaszon túlnyomóan bérházak, illetve a Batthyányiak városi palotája, és a vasút igazgatási épületei, illetve a Britannia Hotel kaptak helyet. A bérházak, és a hotel földszintjén mindenhol üzlethelyiségek kerültek kialakításra, amit hosszú távra adtak bérbé.

Az üzletek tulajdonosi, bérlői kontinuitása, gazdasági ereje lehetővé tette a nagyobb üzletek, és nívósabb anyagok használatát. Az első világháború és az 1933-as gazdasági világválság miatt eladósodott házaknak a tőkeerős kereskedői réteg nyújtott segítséget a földszinti ingatlanokért cserébe. A válság csillapodásával ezek a kereskedők újabbnál újabb üzletek és kávézók megnyitásával adtak új arcot a körútnak. A 2. világháborút követően a javarészt családi tulajdonú kereskedők, iparosok helyét állami vállalatok vették át, majd 1968. januárjában bevezetett „új gazdasági mechanizmus” folyamánként egyre nagyobb számban nyíltak maszek kereskedések.

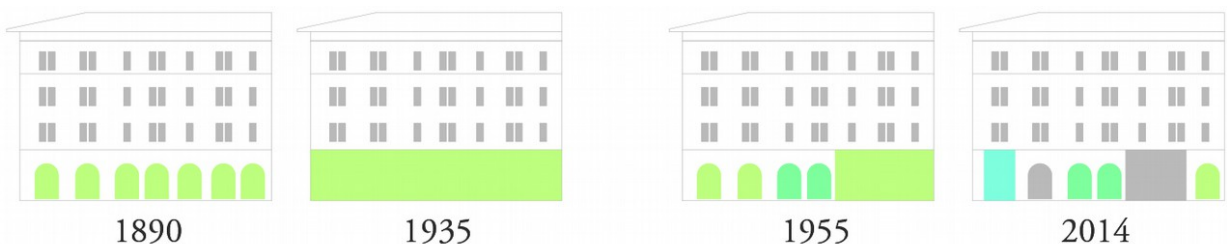
A rendszerváltást követően az üzletek tulajdonjoga a társasházak kezébe került. Bérelve, vagy tulajdont szerezve nagyobb magyar és nemzetközi cégek, illetve kis tőkés kereskedők üzemeltetnek boltot. A mai kisebb boltok tulajdonosai részben kényszervállalkozások, akik - kizorulva a plázákba - az alacsonyabb bérleti díjú területeken, így a nagykörúton kénytelenek a lehető legkevesebb pénzért üzlethelyiséget bérelni. A felaprózódást és leértékelődést tovább gyorsították a kilencvenes évek második felében végbement -a város más területein lezajló- dzsentrifrikációs folyamatok (5), valamint a városi bevásárlóközpontok megjelenése. A 2000-es évek végére a kiskereskedők által elhagyott boltokat egyre nagyobb részben Kínából bevándorolt bérlők kezdték üzemeltetni (6), jellemzően rövid időre kötött szerződésekkel.

Építészeti változások az elmúlt 120 évben

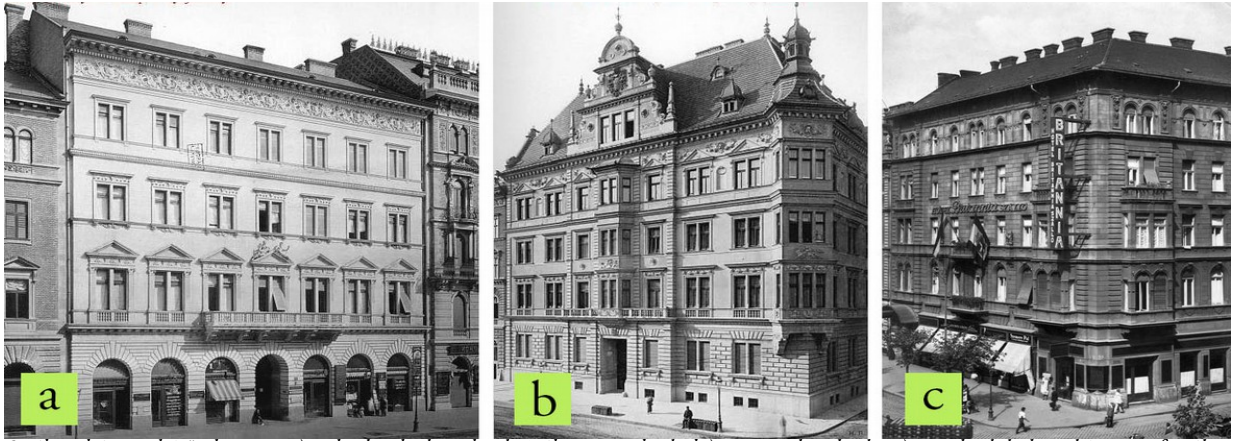
Ferkai András a következőképpen summázza az üzletek metamorfózisának esztétikai vonatkozásait:

„ Az üzletportál tünékeny műfaj. Ahogy változnak az igények, a divatok, ahogyan cserélődnek az üzletek tulajdonosai, úgy épülnek át, cserélődnek a portálok is. A portál hű tükre egy-egy korszak kereskedelmi kultúrájának is. Leolvasható róla a készítő szakértelme, munkakultúrája, igényessége – vagy éppen igénytelensége... A kereskedelmi kultúrájának... voltak felívelő szakaszai, fénykora és nemegyszer ijesztő mélypontjai.”
(7)

A nagykörút házainak közel százhusz éves története során a portál és az egész homlokzat viszonya sok változáson esett át. Az épületek felépülésének idejében (1875-1900) alapvetően kétféle szerkesztésmód volt jellemző: ha (a.) az épület lyuk-architektúrájával összhangban komponált üzletportálok

2. ábra. az üzletek és a teljes homlokzat viszonya az idő múlásával

3. ábra. három eltérő alapeset: a.) üzletek a lyuk-architektúrához igazodnak, b.) nincsenek üzletek, c.) az üzletek kulisszaként összefogják a homlokzatot

kapnak helyet, vagy ha (b.) nem épül portál, nincs kereskedelmi funkció. Mindkét eset építészeti koherens képet eredményez. A technikai lehetőségek behatárolták az építészeti megformálást, ami úszintén homogenitást kölcsönzött portáloknak.

A két háború közti időszakban azonban egy harmadik típus alakult ki (c.), amely a homlokzati síkból kiugró, fligrán réz, bronz és acélszerkezetű dobozszervezetek felhasználásával modern kompozíciós elveket alkalmazva biztosította az üvegfületek dominanciáját. A '30-as évekre még nem telt el olyan sok idő a házak megépülte óta, és a portálok készítői ugyanabból a magas színvonalú szakmai közegből jöttek, mint a házak építői. Gyakran a bejárattal nem rendelkező helyiség ablakának ajtóvá alakításával, vagy a homlokzat földszinti kiváltásával nyitották meg a földszintet. A körút majd' teljes hosszában üvegezetté vált a legalsó osztópárkány alatti homlokzatsáv, amely így újfent koherens képet adott. Olyannyira, hogy a korabeli sajtó a következőképp kritizálja az átalakításokat:

„ Ha ez a feladat művészek kezébe jut, kik nem sajnálják, hogy minden üzlet számára más-más formát gondoljanak ki,

olyant, mely arra az üzletre nézve sajátos és jellemző legyen, milyen színes é eleven lehetne Budapest utcáinak képe! Ehelyett a tömeggyártás példája lett a szép feladat s a megoldás unalom és izléstelenség. (8)

A korszak nagyjai közül Kozma Lajos (24.szám) és Rainer Károly, vagy a CIAM-tag Kósa Zoltán (30.szám) is terveztek terez-körúti portálokat. Ezek közül gyakorlatilag az csak a Rákos Pál által tervezett ERMA rövidáru-kereskedés maradt fenn korabeli stílusában.

A második világháború utáni helyreállítások és átalakítások során a korábban alkalmazott igényes szerkezetek helyett sablonos, előregyártott, mázolt szögacél profilokból építették újra a kirakatokat, sok esetben a "hivalkodó" portálszerkezetek helyett visszaállítva a historizáló architektúrát (9). Ezek a beavatkozások különösebb koncepció nélkül folytak, amely töredézzé tette a korábban egységes utcaképet, bár az állami vállalatok uniformizált megjelenése valamelyest javított az összképen. Érdekes példa az 1956 októberben feldúlt szovjet Horizont könyvesbolt (Lenin krt. 64. - Teréz krt. 6.) esete, amely a felkelés leverése után a szomszéd üzlettel egységesített

4. ábra. az egykori szovjet könyvesbolt portálja feldúlva 1956 októberében

5. ábra. Mai állapot: heterogén portálarányok a Király utca és az Oktogon közé eső páratlan oldalon

homlokzatot kapott. A hatvanas évektől a "maszokolás", és az annak nyomán létrejövő apró üzletek tovább aprózták a földszinti homlokzatok osztásrendjét. Az üzletek tulajdonosai és bérlői tőke hiányában nem voltak képesek a korábbiakhoz hasonló nagyvonalú portálszerkezet kialakítására. A nyolcvanas évek közepe táján megindult, a modernista portálok rendbehozatalára irányuló biztató állami szerepvállalás a rendszerváltás után teljesen kihunyott. Az 1987-ben Ferkai András tervei alapján rendbe hozott, és műemlékké nyilvánított ERMA üzlet a korszak egyedüli és legfontosabb ilyen típusú üzlete. Az elmúlt 20 évben két irányú változás figyelhető meg: egyrészt tőkeerős vállalatok vásárolnak nagy egybefüggő üzleteket és igényesen felújítják a portálokat, másrészt a maradék területek felaprózódnak, és üresen állnak vagy alacsony profilú vállalkozásoknak adnak helyet.

Jelenlegi mikrostruktúrák

A körút problémái városi léptékűek, de mikrostruktúrák alkotják. Az épületek homlokzatain megjelenő tárgyhalmazt egyrészt a nagyvárosi köztér kellékszete (padok, lámpák, tájékoztató táblák) másrészt az árusítás funkciójához kapcsolódó funkcionális eszközök (árnyékolók, riasztók, légkondik), harmadrészt a reklámozás eszközei (molínók, táblák, cégérek, vitrinek) alkotják. Ezek egy része az épülettel szervesen kapcsolódik, eredetileg is szükség volt rá, másik részük viszont teljesen új elem.

A reklámozás eszközei

Az arculati-grafikai elemek a bérlővel változnak, így azok színére, grafikai megvalósítása nem építészeti kérdés. Vizsgálható viszont a hirdetési felületek

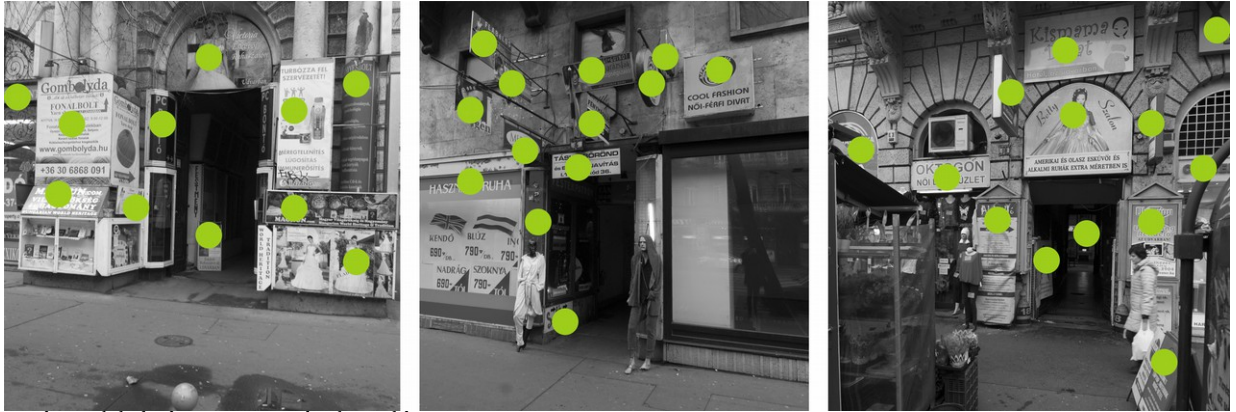
6. ábra. vitrinek elhelyezkedése a kapu közelében

7. ábra. vitrinek diszpozíciója a Király utca és az Oktogon közé eső szakaszon

8. ábra. különböző cégek reklámtábláinak elhelyezkedése a Király utca és az Oktogon közötti szakaszon: átlagosan 8-10 cégér házanként

9. ábra. sok különböző cégér minden kapualjban

mérete, pozíciója, amelyeket ahamarosan hatályát vesztő BVKSZ szabályoz. A vizsgált terület városkép szempontjából kiemelt terület, ezért A0-ás (841×1189 mm) méretben maximalizálja az elhelyezhető hirdetések felületét. Ezen felül az általános rendelkezés a következőképpen fogalmaz:

„Új épület elhelyezésénél, meglévő épület átalakításánál, funkcióváltásánál, homlokzati felújításánál az intézmények cégereinek, hirdetőtábláinak méretét és elhelyezését a homlokzattal együtt kell kialakítani. Utólagosan cégér vagy hirdetőtábla a már kialakított homlokzat architektúráját figyelembe véve helyezhető csak el.” [10]

Ez a rendelkezés kevés gyakorlati útmutatást tartalmaz, egy ennyire általánosan megfogalmazott rendelet nehezen kérhető számon, de a jelenleg kidolgozás alatt álló kerületi szabály így fogalmaz:

"a szomszédos épületek összefüggő homlokzatainak figyelembevételével – a cégérek és cégtáblák összehangoltan létesítendőek, legalább az elhelyezési magasságok, a betűnagyságok, a színvilág tekintetében" [11]

A reklámfelületek elhelyezésére eredetileg a boltvállak magasságában átfutó tömör sáv, vagy -dobozszerű kialakításnál- a doboz felső sávjának használata eredményez esztétikus összképet.

A különböző fajtájú, anyagú és alakú vitrinek megjelenését a homlokzattal nem rendelkező, házak belsejében helyet kapó boltok megjelenése szülte. Szomorú gyakorlat az, hogy amíg a rendes kirakattal rendelkező üzlethelyiség üres, addig az utólag kialakított üzletek miatt minden négyzetcentiméter fal felület vitrinekkel és cégérekkel van tele. A falsíkból kiálló cégér egy korábban nem létező szükségletet, a belső udvarban működő bolt reklámozását látja el. Az esetek túlnyomó részében utólag, a homlokzati kompozíció szempontjából additívan komponált elemről beszélünk, amely a kooperáció hiánya folytán teljesen ad-hoc módon jelennek meg a homlokzaton, a belső udvarba vezető kapu környékén, vagy szerencsésebb esetben a homlokzattól külön az utca terébe állva. Kevés üzlettulajdonos ismeri fel, hogy egy eredeti formájában megőrzött homlokzat üzenete az állandóság, és megbízhatóság.

10. ábra. architektúrához igazodó, funkcionálisan is kielégítő megoldások

Funkcionális elemek

A homlokzatra kívánczó berendezések: riasztók, légkondicionálók, elektromos szerelvények, árnyékolók szintén teljesen véletlenszerű pozíciókban kerültek elhelyezésre, de találunk néhány jó megoldást is az íves nyílások boltvállának magasságában átvitt tömör sáv, vagy akár az egész architráv tömörítésével igazítható a homlokzat rendjéhez. A legtöbb esetben a jó megoldásnak mondható, amikor az íves nyílásokba kerülő új szerkezet sötét tónusú, és 20-30 cm-rel beugrik a homlokzat síkjától, erősítve annak plasztikáját. Az árnyékolás problémája (amely összefügg a légkondicionálással) szép előképekkel rendelkezik helyben. A régi fotográfiákon szereplő, nagyméretű mozgatható textil árnyékolók jó hangulatú, egységes nyári megjelenést biztosítottak a homlokzatoknak. Jelenleg nagyon sokféle megoldást találhatunk, a polikarbonát előtetőtől, a fém zsaluziáig. Ezek elhelyezése a homlokzaton néhány kivételtől eltekintve nem követ kompozíciós szempontokat, egyszerűen csak fel van szerelve.

A kapucsengők, házszám-táblák, bérlőlisták elhelyezésére általában minden házon van tervezett hely, de

az idők során ezek a megváltoztak, esetleg elfoglalta őket egy-egy reklám, vagy vitrin. Az eredeti, vagy a 30-as években elképzelt megoldások általában kompozíciós szempontból jók, ezért ha lehetőség van rá azokat érdemes visszaállítani.

Összegzés: lépték és homogenitás

A nagykorúti üzlet bizonyos szempontból „veszélyeztetett faj”, ezért bármilyen beavatkozás csak a helyet jelenleg is alakító erők figyelembevételével és bevonásával képzelhető el. A szabályozóknak óvatosan kell megválogatni az eszközeit, mert az üres körút sokkal szomorúbb látványt nyújt a csiricsaré körútnál. A probléma kiterjedtsége okán a megoldás mindenképpen átfogó, de a beavatkozás mértékét tekintve kicsi kell legyen. A városvezetés által szorgalmazott Budapest-brand (12) egyértelműen politikai szempontokat szolgál, és a Közmunkák Tanácsa -léptékű beavatkozást vetít előre, de a jelenleg életben lévő szabályozás betartásával is látványos eredményeket lehetne elérni.

- 1.1871. évi XLII. törvénycikk *a pestvárosi nagy körutról a 3 bárányutczai kiágazással és az ezen, és az 1870:LX. tc. folytán nyitandó közlekedési úton emelendő építkezések adómentességéről*
2. JANÁKY István (1984) *A mai magyarországi építészet stíluskérdései*. Magyar Építőművészet 1984/1
- 3 – JENCKS, Chales and SILVER, Nathan (1972) *Adhocism-The Case for Improvisation*. London, United Kingdom.
- 4 - GYÖRGY Péter (2013) *A rejtőzködő szépség konferencia*. Budapest, FUGA. 2013. október 7.
5. TOMAY Kyra (2008) *Dzsentrifikáció az ezredfordulón Budapesten – belső-pesti területek átalakulása - doktori értekezés tézisei*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest
6. Dr. IRIMLÁS Anna (2009) *Az új kínai migráció- a Budapesten élő kínai közösség*. Statisztikai Szemle 87. évf. 7.-8. sz. p. 843.
7. FERKAI András (1997) *Üzletportálok*. Budapest: Városháza, 1997. - 52 p.
8. ELEK Artúr (1929) *Az utcakép egyénisége*. Magyar Iparművészet 32.évf. 1.-2. sz.
9. FERKAI András (1997) *Üzletportálok*. Budapest: Városháza, 1997. - 36 p.
10. 47/1998. (X. 15.) Főv. Kgy. rendelet a Budapesti Városrendezési és Építési Keretszabályzatról 11. § Az épületek közterületről látható homlokzataira vonatkozó általános rendelkezések
11. Terézváros kerületi városrendezési és építési szabályzata (TÉSZ), 2013.07.18-i.módosítási javaslat
12. NAGY Zoltán (2009) *Utcahossz avagy... Örökség*. XIII. évf. 12.sz.

Képek Forrása:

1,3 ábra: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Képtárhívuma

4,9. ábra: Fortepan